

KAZAK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDEKİ İYİ, KÖTÜ KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİÇİMDE İNCELENMESİ*

Berrin AKÇALI**

ÖZET

Atasözleri, milletlerin ortak düşünce ve davranış biçimlerini, toplumsal ve ahlaki kurallarını, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Sahip oldukları nitelikler bakımından atasözlerinin benzerlik ya da farklılıklarına göre çeşitli tasnifleri yapılır. Atasözlerinin taşıdıkları yargıların özelliklerinden hareketle bir kısmının ahlaki amaçlar gözettiği ifade edilebilir; dolayısıyla her milletin kendi düşünce yapısına, tecrübelerine dayanarak öğütler veren atasözleri vardır. Bu sayede insanlar neleri yapıp neleri yapmamaları, hangi özelliklere sahip olmaları, nelere dikkat etmeleri, nelerden uzak durmaları konularında uyarılırlar. Bir toplum içinde insanların uymak zorunda oldukları davranış biçimlerini oluşturan ahlak kuralları, *iyi* ve *kötü* kavramları ile ilişkilidir. Bu makalede Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinin ahlakla ilgili *iyi*, *kötü* kavramları açısından karşılaştırmalı bir biçimde ele alınması, bu yönlerden bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bunun için genel anlamda *iyi* ve *kötü* kavramlarının ne ifade ettiğine değinilmiş, çeşitli atasözleri incelenerek bu kavramlarla ilgili konular örneklerle açıklanmıştır. İlgili kişilere de yardımcı bir kaynak olması açısından Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde *iyi*, *kötü* kavramlarının ne şekilde yer aldığı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu sayede iki kardeş halkın bu kavramlardan anladıkları şeyler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkında bilgi vermek hedeflenmiştir. Makalede ele alınan Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinin kavram ve semantik açıdan büyük ölçüde aynı olmakla birlikte çeşitli nedenlerle bazı farklılıklar arz ettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi atasözleri, Türkiye Türkçesi atasözleri, *iyi* ve *kötü* kavramları

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: berrinakcali@yahoo.com

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS GOOD, BAD IN THE KAZAKH TURKISH AND TURKISH PROVERBS

ABSTRACT

The proverbs reflect the similar ways of thinking, behaviors, social and moral rules and traditions of the nations as well as the differences between them. Some classifications are made basing on the similarities or on the differences between the proverbs. It can be said that some proverbs have the purpose of teaching moral values considering what they express; therefore there are proverbs that convey moral values depending on the mentality and the experiences of each nation. In this way, the people are informed about what they should and should not do, what they should beware of and what they should avoid. The moral principles which consist the ways of behaviors that the people in a society should conform are linked with the concepts of the *good* and the *bad*. The aim of this article is to compare the concepts of the *good* and the *bad* in the proverbs of Kazakh Turkish and Turkish. In order to do that, the concepts of the *good* and the *bad* are discussed and some proverbs about these concepts are analyzed. A comparative analysis on how the concepts of *good* and *bad* appear in the proverbs of Kazakh Turkish and Turkish is made to be used as a source. The similarities and the differences between the concepts in two Turkic folks are discussed. It is found out that the proverbs of the Kazakh Turkish and Turkish share the same properties to a large extent in terms of semantics and in terms of concepts and it is also found that there are some differences due to various reasons.

Key Words: Kazakh Turkish proverbs, Turkish proverbs, the concepts of *good* and *bad*

GİRİŞ

Bir dildeki atasözleri, onu başka dillerden ayıran en önemli özelliklerdendir. Bundan dolayı bir dili etkili ve kapsamlı bir biçimde öğrenmek isteyen herkes, atasözleri hakkında bilgi edinmek zorundadır. Bu konuda yardımcı olması açısından birçok sözlük bulunmaktadır.

Atasözleri, milletler arasındaki kültürel farklılıkları, benzerlikleri; dolayısıyla olaylara, kavramlara bakış açılarını yansıtmaları bakımından çok önemlidir. Kazak ve Türkiye Türkçesi atasözlerindeki “iyi”, “kötü” kavramlarının karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Her dilde bulunan, “iyi” ve “kötü” kavramları açısından değerlendirdiğimiz atasözleri “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte sözlerdir.”¹ Atasözleri, ulusların ortak düşünce ve tutumlarını belirten ulusal varlıklardır. Kazakların ve Türklerin de gelenele yerleşmiş bir atasözü anlayışı vardır.

Aynı kökten türemiş, çeşitli ülkelerde yaşayan Türkler, buldukları ülkelerde bünyelerine yabancı unsurlar almış olmalarına rağmen bizim gibi milli benliklerini korumuşlardır. Bu durum atasözlerinde de görülür; bunun sebebi dildir; dile dayanan duygu, düşünce ve hayat görüşüdür. Türk Cumhuriyetlerinde ve Türk topluluklarında bulunan kişilerle aramızda bulunan ortak dil ve

¹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 180.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kültürün en önemli kanıtlarından biri atasözleridir. Bunlar incelediğinde dil zevki, tarih, gelenek ve görenekler, inançlar açısından ortaklıklar bulunur. Bundan dolayı her millette aynı anlamı veren atasözlerine rastlanmaktadır. “Bu durum, atasözlerinin kültürel ilişkiler neticesinde bir kültürden diğerine geçtiğini gösterdiği gibi farklı milletler arasındaki düşünce ve tutumların da ortak nitelikler taşıdığı anlamına gelir.”²

Bu makale ile Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerini “iyi”, “kötü” kavramları açısından incelemek amaçlandığından bazı atasözleri sözlüklerinden yararlanılmıştır. Makalede yer alan Kazak Türkçesi atasözleri, Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş’ün hazırlamış oldukları **Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri** adlı sözlükten alınmıştır. Türkiye Türkçesi atasözleri içinse Ömer Asım Aksoy’un **Atasözleri Sözlüğü**, İskender Pala’nın **Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri**, Metin Yurtbaşı’nın **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri** adlı sözlükleri kullanılmıştır. Konular; kavramlar hakkında önce bilgiler, ardından ilgili atasözlerinden örnekler verilmek suretiyle işlenmiştir. Her başlığın altındaki atasözünün dizilişinde alfabetik sıra gözetilmiştir. İki kardeş halkın bu kavramlardan ne anladıkları ayrıca ifade edilmiştir.

Makalenin birinci bölümünde Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde *iyi* kavramı incelenmiştir. Kazak atasözlerinin Türkçe karşılıkları da belirtilmiştir.

İkinci bölümde Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde *kötü* kavramı ele alınmıştır. Kazak atasözlerinin Türkçe karşılıkları da yine yazılmıştır.

Sonuç bölümünde Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde ele alınan “iyi”, “kötü” kavramlarına değinilmiş, her iki milletin atasözlerindeki benzer ve farklı bakış açıları ortaya konmuştur.

1. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde İyi Kavramı

Toplumun temelini oluşturan insan, yaşama sürecini davranışlarıyla şekillendirir. Kişisel davranışları yönlendiren, düşüncedir. Düşünce, bütün hareketlerimizin başlangıcı ve sonudur. “Düşüncelerimizin şekillendirdiği davranış, bireyin kişiliğini belirginleştirir. Kişilik (şahsiyet), her insanın kendine özgü davranış eğilimlerinin dinamik bütünüdür.”³ Kişi, ben duygusunu bastırabildiği zaman iyiliğe, iyiliği öngören kavramlara yönelmektedir.

Kişisel davranış sürecine toplumun gelenekleri, görenekleri ve din kuralları yön vermektedir. Bu üç unsur, toplumun ortak düşünce yapısını ve bakış açısını oluşturmaktadır. Toplumun düşünce yapısını ve bakış açısını en mükemmel yansıtan unsurlardan biri o toplumun atasözleridir. Atasözleri, birçok konuda olduğu gibi “iyi” ile ilgili kavramlar konusunda da yol göstericidir.

Bu bölümde “iyi” kavramını yansıtan atasözleri Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Kazak atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları parantez içinde verilerek daha iyi anlaşılabilirliği sağlanmıştır.

1.1. Kazak Türkçesi Atasözlerinde İyi Kavramı

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde “iyi” anlamına gelen *jaqsı* kelimesinin üç anlamı verilmiştir⁴: **1.** İyi, güzel. **2.** Akıllı, terbiyeli. **3.** İleri gelen.’ Bu kelime Kazak

² Ercan Alkaya, “Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 2, Elazığ 2001, s. 58.

³ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s. 12.

⁴ Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan, **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 154.

Türkçesinde ayrıca *iygi* kelimesi ile de karşılanmakta ve şu anlamlara gelmektedir⁵: ‘1. İyi, hayırlı. 2. İçten, samimi.’

Kazak Türkçesi atasözlerinde *az konuşup çok dinlemek, cömert, çalışkan, dürüst, kanaatkâr, kinden uzak, mütevazı, namuslu, temiz kalpli* ve *yardımsever olmak* her milletin atasözlerinde olduğu gibi iyi nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nitelikler atasözlerinde övülüp tavsiye edilmektedir.

Kazak Türkçesi atasözlerinde “iyi” kavramının çoğunlukla zıttı olan kavramla bir arada verildiği görülmektedir. Söz gelimi *çalışkanlık-tembellik, dürüstlük-yalancılık, namusluluk-namussuzluk* aynı atasözünde karşılaştırmalı bir biçimde yer alabilir.

Az konuşup çok dinlemek:

İyi niteliklerden olan *az konuşup çok dinlemek*, Kazak Türkçesi atasözlerinde asillerin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır⁶:

K.1. Arğımaq attıñ balası az ottap köp juwsaydı; asıl erdiñ balası az söylep köp tñdaydı.

(Asil atın yavrusu az otlayıp çok çiğner; asil erin çocuğu az konuşup çok dinler.)

Birlik, yardımseverlik:

Kazak Türkçesi atasözlerinden *birlik, yardımseverlik* içinde işlerin başarılabileceğine inanıldığı anlaşılmaktadır⁷:

K.2. Bas ekev bolmay mal ekev bolmaydı.

(Baş iki olmadan mal iki olmaz.)

K.3. Birlik bolmay tirlik bolmas.

(Nerede birlik, orada dirlik.)

K.4. Calğız kazdıñ üni şıkpas, calğız kızdıñ munı şıkpas.

(Bir elin nesi var, iki elin sesi var.)

K.5. Kol koldı juvsa kol jüzdi juvar.

(El eli yıkar, iki el de yüzü yıkar.)

Cömertlik:

Cömert olanın özellikleri de Kazak Türkçesi atasözlerinde yer almıştır⁸:

K.6. Jomart, bergeninin aytpas; er aytkaninan kaytpas.

(Cömert, verdiği söylemez; yiğit, söylediğinden dönmez.)

K.7. Jomart joqtıgın, jürik toqtıgın bildirmes.

(Cömert yokluğunu, hızlı at tokluğunu bildirmez.)

⁵ Age, s. 205.

⁶ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Engin Yayınları, Ankara 1995, s. 47.

⁷ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 132, 152.

⁸ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *age*, s. 108.

Çalışkanlık:

Çalışkan olmanın insana iyi nitelikler kazandırdığı, Kazak Türkçesi atasözlerinde belirtilmektedir⁹:

K.8. Baqpen asqan patşadan mıymen asqan qara artıq, namısın satqan kâriden eñbegin satqan bala artıq.

(Bahtından yükselen padişahın kafasıyla yükselen halk üstündür; namusunu satan yaşıdan çalışıp kazanan çocuk üstündür.)

K.9. Eñbek adamdı adam etedi, eñbeksizdik adamdı nadan etedi.

(Çalışkanlık adamı adam eder, tembellik adamı nâdân eder.)

K.10. Eñbek etken adam tok otırar, eñbeksiz adam tek otırar.

(Çalışkan adam tok oturur, tembel adam tek oturur.)

K.11. Eñbek erdin sāni.

(Çalışkanlık erin sanıdır.)

K.12. Eñbek şöldi kölge aynaldırsa eñbeksizdik köldi şölge aynaldıradı.

(Çalışma çölü göle döndürür, tembellik gölü çöle döndürür.)

K.13. Eñbekkerlik qut, erinşektik jut.

(Çalışkanlık kutluluk, erinceklik boşluk.)

K.14. Eñbekşi jarqıldap köke qarasa erinşek qıaqırıp jerge qaraydı.

(Çalışkan gururla göğe baksa tembel kızarıp yere bakar.)

K.15. Eñbekşiniñ birewi ekew bolsa erinşektiñ ekewi birew bolar.

(Çalışkanın biri iki olursa erinceğin ikisi bir olur.)

K.16. Eñbekşiniñ namı tätti, jalqawdıñ janı tätti.

(Çalışkanın ekmeği tatlı, tembellin canı tatlıdır.)

K.17. İsteseñ tistersiñ.

(Çalışan kişi aç kalmaz.)

K.18. Keñ peyidiñ işinde ken jatadı, tar peyildiñ işinde tas jatadı; asadıyqan işinde as jatadı, asa jalqaw kün ara aş jatadı.

(İyi huylunun içinde cevher yatar, kötü huylunun içinde taş yatar; çalışkan çiftçinin içinde aş yatar, tembel ise günaşırı aç yatar.)

K.19. Köp söylegen köpten alıstaydı, köp istegen köpten qalıspaydı.

(Çok konuşan çoğunluktan uzaklaşır, çok çalışkan çoğunlukta geri kalmaz.)

K.20. Qol jüyriği asqa, til jüyriği basqa.

(Çalışkan aş bulur, geveze bela bulur.)

⁹ Age, s. 111, 112.

Dürüstlük:

Kazak Türkçesi atasözlerinde insanların dürüstlüğe yönlendirildiği görülmekte, *dürüst* olmakla adam olunabileceği düşüncesi vurgulanmaktadır¹⁰:

K.21. Adal adamnıñ atı arıp, tonı tozbas.

(Dürüst adamın atı zayıflamaz, elbisesi eskimez.)

K.22. Adal dos janiñdı saqtaydı, ayar dos malıñdı jaqtaydı.

(Dürüst dost canını korur, kötü dost malını korur.)

K.23. Adal janniñ aldı jarıq, aramzaniñ beti şarıq.

(Dürüst insanın önü parlak, haramzadenin yüzü çarık.)

K.24. Adal eñbek elge jetkizer, aram quwlıq elden ketkizer.

(Dürüst iş halka ulaştırır, kurnazlık halktan uzaklaştırır.)

K.25. Adal bolsañ adam bolasıñ.

(Dürüst olursan adam olursun.)

K.26. Adal aqınnıñ awzı bal, aramza aqınnıñ awzı dal.

(Dürüst ozanın ağzı baldır, haramzade ozanın ağzı bozuktur.)

K.27. Adaldıq dos körki, tazalıq as körki.

(Dürüstlük dost güzelliğidir, temizlik yemek güzelliğidir.)

K.28. Adil biy halıq üşin, zalım biy qulqın üşin.

(Dürüst bey halk içindir, zalım bey yeme içme içindir.)

K.29. Aqıldı adam azbaydı, adal adam jazbaydı.

(Akıllı adam şaşırılmaz, dürüst adam sözünden caymaz.)

K.30. Asıl mindet adaldıq, asıl qasıyet adamdıq.

(Asıl görev dürüstlüktür, asıl haysiyet insanlıktır.)

K.31. Kisi bolar jigittiñ sözi bir, kisi bolmaytın jigittiñ sözi eki.

(Adam olacak yiğidin sözü bir, adam olmayacak yiğidin sözü iki.)

Kanaatkârlık:

Kazak Türkçesi atasözlerinde azla yetinilmesi tavsiye edilmektedir¹¹:

K.32. Az da bolsa saz bolsın.

(Az olsun, öz olsun.)

¹⁰ Age, s. 146-148.

¹¹ Özkul Çobanoğlu, age, s. 120-122.

K.33. Aş tamağım, tınış kulağım.
(Azıcık aşım, dinç kulağım.)

Kinden uzaklık:

Kazak Türkçesi atasözlerinde iyilerin kin tutmayacağı belirtilmiştir¹²:

K.34. Aq sawıttıñ jağası bar, jeñi joq; şın jaqsıñıñ aşuwı bar, kegi joq.
(Ak zırhın yakası olur, yeni olmaz; gerçek iyinin hırsı olur, kini olmaz.)

Mütevazılık:

Mütevazı olmak Kazak Türkçesi atasözlerinde övülen bir diğer iyi kavramdır¹³:

K.35. Kişipeyildik kişiniñ körki.

(Mütevazılık, kişinin güzelliğidir.)

K.36. Kişipeyildikpen kişireymeysiñ, örkewdelikpen ülkeymeysiñ.

(Mütevazıyla küçülmezsin, kibirlilikle büyümezsin.)

K.37. Uyañ adam uyaşaq keledi, uyatsız adam suraşaşaq keledi.

(Mütevazı adam utangaç olur, utanmaz adam her şeyi ister.)

Namussuluk:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *namuslu* ve *namussuz* insanların niteliklerinden de bahsedilmiştir¹⁴:

K.38. Arlı adamnıñ belgisi şındıqqa jıǵıladı, arsız adamnıñ belgisi qur külkige urınadı.

(Arlı adamın belgesi hakikate dayanır, arsız adamın belgesi alaya dayanır.)

K.39. Arlı barın jeydi, arsız arın jeydi.

(Arlı varını yer, arsız arını yer.)

K.40. Ädepti bala arlı bala, ädepsiz bala sorlı bala.

(Edepli çocuk arlı çocuktur, edepsiz çocuk zavallı çocuktur.)

Temiz kalplilik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *temiz kalplilerin* sonunda kazançlı çıkacağı ifade edilmektedir¹⁵:

¹² Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *age*, s. 24.

¹³ *Age*, s. 315.

¹⁴ *Age*, s. 44.

¹⁵ *Age*, s. 23.

K.41. Aq kiyim tez kirleydi, aq köñil tez keşiredi.

(Ak giyim tez kirlenir, ak gönül tez affeder.)

K.42. Aqpeyil bolsañ as jersiñ, tåkappar bolsan tas jersiñ.

(Temiz kalpli olursan aş yersin, kibirli olursan taş yersin.)

Genel anlamda iyilik:

Bunların dışında “iyi insan”dan bahseden Kazak Türkçesi atasözlerinin hayli fazla olduğunu belirtmek gerekir:

K.43. Jaqsı janiña joldas, jaman malıña joldas.

(İyi canına yoldaş, kötü malına yoldaş.)

K.44. Jaqsı kerisip otırıp kelisedi, jaman kelisip otırıp kerisedi.

(İyi insan tartışarak anlaşır, kötü insan anlaşarak tartışır.)

K.45. Jaqsı kisi qırqında toladı, jaman kisi qırqında soladı.

(İyi kişi kırkında dinç olur, kötü kişi kırkında solar.)

K.46. Jaqsı kisi söylese durısqa keledi, jaman kisi söylese urısqa keledi.

(İyi kişi söylese doğru çıkar, kötü kişi söylese kavga çıkar.)

K.47. Jaqsı körgeñin aytadı, jaman bergenin aytadı.

(İyi gördüğünü söyler, kötü verdiği söyler.)

K.48. Jaqsı külip oynaydı, jaman urıp oynaydı.

(İyi gülerek oynar, kötü vurarak oynar.)

K.49. Jaqsı qıyındı jeñer, jaman basın iyer.

(İyi zoru yener, kötü başını eğer.)

K.50. Jaqsığa mal bitse aғayınıñ joғına qarasadı, jamañğa mal bitse köringenmen iyşe talasadı.

(İyinin malı çoғalırса akrabasının yoksuluna yardım eder, kötünün malı çoғalırса herkesle itçe dalaşır.)

K.51. Jaqsınıñ kegi tilinde, jamannıñ kegi dilinde.

(İyinin kini dilinde, kötünün kini gönlündedir.)

Bazı durumlarda “iyi” kavramı, içerdiği niteliklerin sadece birini karşılamak için kullanılmıştır; bu açıdan bakıldığında iyinin basite indirgenmiş olduğu söylenebilir. Örneğin; *yardımsever*, *namuslu*, *çalışkan*, *becerikli*, *dürüst* sıfatları yerine “iyi”nin kullanıldığı görülmektedir. “Bu durum, Kazak Türklerinin insan karakterine bakışı hakkında önemli bir ipucu

vermektedir: Kişinin sıvrılan herhangi bir vasfı, onun iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine yetmektedir.”¹⁶ Aşağıda verilen atasözleri örnekleri bu görüşü destekler niteliktedir:

K.52. Basıña is түsse jaqsı kömek etedi; jaman külip ötedi.

(Başına iş düşerse iyi yardım eder, kötü gülüp geçer.)

(iyi = yardımsever)

K.53. Jaqsı arına qul, jaman malına qul.

(İyi insan arına kul, kötü insan malına kuldur.)

(iyi = namuslu)

K.54. Jaqsı jigit iske umtılar, jaman jigit asqa umtılar.

(İyi yiğit işe girer, kötü yiğit aşa girer.)

(iyi = çalışkan)

K.55. Jaqsı jürgen jerine kent salar, jaman jürgen jerine ört salar.

(İyi insan yaşadığı yere kent kurar, kötü insan yaşadığı yeri yakar.)

(iyi = becerikli)

K.56. Jaqsıya aytsañ bitirer, jamanga aytsañ büldirer.

(İyiye söylesen iş bitirir, kötüye söylesen işi bozar.)

(iyi = becerikli)

K.57. Jaqsı, öz basınan köredi; jaman, joldasınan köredi.

(İyi insan meseleyi kendi bakış açısıyla görür, kötü insan meseleyi arkadaşının bakış açısından görür.)

(iyi = becerikli)

K.58. Jaqsının sözi kepil, jamannın özi kepil.

(İyinin sözü delildir, kötünün kendisi delildir.)

(iyi = dürüst)

1.2. Türkiye Türkçesi Atasözlerinde İyi Kavramı

Türkçe Sözlük'te “iyi” kelimesinin konumuzla ilgili olarak dört anlamı verilmiştir¹⁷: **1.** İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı. **2.** Yararlı, kazançlı. **3.** Uğurlu, hayırlı, iyilik getiren. **4.** Doğru olan.’

Şimdi de Türkiye Türkçesi atasözlerinde “iyi” kavramının nasıl ele alınmış olduğuna değinelim:

Türkiye Türkçesinde “iyi” kavramını yansıtan atasözlerinin *az konuşup çok dinlemek, alçakgönüllü, cömert, çalışkan, doğru, kanaatkâr, sabırlı olmak, tatlı ve güzel söz söylemek*

¹⁶ Uğur Gürsu, **Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 184.

¹⁷ **Türkçe Sözlük**, s. 1235.

konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi atasözlerinde de bu nitelikler övülmektedir. Bundan dolayı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi atasözleri benzerlik göstermektedir; hatta öğüt ve uyarıların özünün aynı olduğu ifade edilebilir.

Kazak Türkçesi atasözlerinde “iyi” kavramının çoğunlukla zıttı olan kavramla bir arada verildiği tespit edilmişti; oysa Türkiye Türkçesi açısından bu durum sadece bir iki atasözünde vardır. Dolayısıyla Kazak Türkçesi atasözlerinde karşılaştırmanın çok daha fazla olduğu söylenebilir.

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi atasözlerinin “iyi” kavramını ele alışlarında bakış açısı farklılığı vardır. Şöyle ki, Kazak Türkçesi atasözlerinde iyiye bakış tek yönlüdür; iyi bir insanın sadece iyi huyları vardır. Türkiye Türkçesi atasözleri ise bu bakımdan çeşitlilik arz eder.

Ayrıca Kazak Türkçesi atasözlerinde bazı durumlarda “iyi” kavramının içerdiği niteliklerin sadece birini karşılamak için kullanıldığı; örneğin *çalışkan* sıfatının “iyi” kavramıyla karşılanabildiği belirtilmişti. Türkiye Türkçesi atasözlerinde ise bu duruma örnek gösterilebilecek bir atasözüne rastlanmamıştır.

Alçakgönüllülük:

Alçakgönüllü olmanın gerekliliği, Kazak Türkleri açısından belirtilmişti. Bu nitelik, Türkiye Türkleri tarafından da atasözlerinde ele alınmış bir kavramdır¹⁸:

- T.1. Alçak gönül, yüce devlettir.
- T.2. Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar.
- T.3. Aşağıda oturmazsan yukarıda da yerin yoktur.
- T.4. Başak büyüdükçe boynunu eğer.

Az konuşup çok dinlemek:

Kazak atasözlerinde *az konuşup çok dinlemenin* değerli olduğu ifade edilmişti. Aynı durum Türkiye Türkçesi atasözleri açısından da söz konusudur¹⁹:

- T.5. Az söyle, çok dinle.
- T.6. Söz gümüşse sükût altındır.

Birlik, yardımseverlik:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde Kazak Türkçesi atasözlerinde olduğu gibi *birliğin* dirlik sağladığı ve kuvvet oluşturduğu, *yardımseverliğin* gerekliliği belirtilmiştir²⁰:

- T.7. Adam adama her zaman gerek olur, iki serçeden börek olur.
- T.8. Az el aş kotarır, çok el iş kotarır.
- T.9. Baş iki olmadan mal iki olmaz.

¹⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 135; Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Arion Yayınları, İstanbul 2003, s. 13.

¹⁹ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 171.

²⁰ *Age*, s. 396; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 166.

- T.10. Bir elin nesi var, iki elin sesi var.
 T.11. Birlikten kuvvet doğar.
 T.12. El eli yıkar, iki el de yüzü yıkar.
 T.13. Her sakaldan bir kıl çekseler köseye sakal olur.
 T.14. Nerede birlik, orada dirlik.
 T.15. Yalnız taş duvar olmaz.

Cömertlik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *cömertlik* övülen bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktaydı. Türkiye Türkçesi atasözlerinde bu özellik, cennette bulunmakla ilişkilendirilecek şekilde yüceltilmektedir. Cömert insanların sevildiği ifade edilmektedir. Ayrıca yardımın gizli yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır²¹:

- T.16. Ağalık vermekle, yiğitlik vurmaktır.
 T.17. Cennetin kapısını cömertler açar.
 T.18. Cömert eli tutulmaz.
 T.19. Cömert, kesesini hayırlıdan, hayırsızdan esirgemez.
 T.20. Fukaraya veren, Mevla'ya ödünç verir.
 T.21. Ne verirsen elinle, o gelir seninle.
 T.22. Sağ elin verdiğini, sol el görmesin.
 T.23. Veren el, alan elden üstündür.
 T.24. Veren eli herkes öper.
 T.25. Veren eli kimse kesmez.

Çalışkanlık:

Çalışkanlık Kazak Türkçesi atasözlerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi atasözlerinde de övülen bir başka niteliktir²²:

- T.26. Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar.
 T.27. Akan su yosun tutmaz.
 T.28. Çalışan kazanır.
 T.29. Çalışan el dilenmez.
 T.30. Çalışan kişi aç kalmaz.
 T.31. Çalışkan, dağlar aşar; tembel, yolları şaşar.
 T.32. Doyuncaya kadar değil, ölünceye kadar çalış.

²¹ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 419; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 42.

²² Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 331; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 43; Özkul Çobanoğlu, *age*, s. 178.

- T.33. Gençlikte para kazan / taş taşı, kocalıkta kur kazan / ye aşı.
 T.34. İşleyen demir ışıldar.
 T.35. Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşıla.

Doğruluk:

Doğru olmak her iki kardeş halkın atasözlerinde üstün tutulan bir başka iyi özelliktir²³:

- T.36. Allah doğrunun yardımcısıdır.
 T.37. Doğru duran hür yaşar, doğru durmayan zor yaşar.
 T.38. Doğru koşan yorulmaz.
 T.39. Doğru söze can kurban.
 T.40. Doğru yürü işine, hayır gelsin başına.
 T.41. Eğri otursan da doğru konuş.
 T.42. Sen doğru ol, eğri belasını bulur.
 T.43. Vergini ver varoğlu gibi, sözünü söyle eroğlu gibi.
 T.44. Yolda doğru gidene kimse dokunmaz.

Kanaatkârlık:

Kanaat etmek Kazak Türkçesi atasözlerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi atasözlerinde yüceltilen bir başka konudur²⁴:

- T.45. Az olsun, öz olsun.
 T.46. Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.
 T.47. Azıcık aşım, kaygısız başım.
 T.48. Her şeyin azında olur bereket.
 T.49. Kanaat gibi devlet olmaz.
 T.50. Kendinden aşağı bak da hâline şükret.

Sabırlılık:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde vurgulanan diğer bir iyi kavram *sabırdır*²⁵:

- T.51. Adam beklemekle marifetli olur.
 T.52. Allah sabırlı kulunu sever.
 T.53. Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır.

²³ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 257; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 56.

²⁴ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 454; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 25; Özkul Çobanoğlu, *age*, s. 132.

²⁵ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 418; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 133.

- T.54. Sabır ile her iş olur.
 T.55. Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.
 T.56. Sabreden derviş muradına ermiş.
 T.57. Sabreyle işine, hayır gelsin başına.
 T.58. Sabrın sonu selamettir.
 T.59. Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.

Tatlı ve güzel söz söylemek:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde *tatlı ve güzel söz söylemek* öğütlenmekte, bunun işleri çözmede kolaylık sağladığı dile getirilmektedir²⁶:

- T.60. Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.
 T.61. Tatlı ye, tatlı konuş.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesi atasözlerinde daima iyilik yapılmasının gerektiği, iyilik yapanın karşılığını mutlaka alacağı söylenerek insanların iyi olmaya ve iyi kavramlara yönlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır²⁷:

- T.62. Başkasına minder atan, kendi altına atar.
 T.63. Hayır dile eşine, hayır gele başına.
 T.64. Her hayrın mukabilinde on şer bağışlanır.
 T.65. İyilik eden iyilik bulur, kötülük eden kötülük bulur.
 T.66. İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir.

2. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Kötü Kavramı

Kötüden bahsedildiğinde akla ilk olarak insan gelmektedir. İnsanların olumlu olduğu kadar olumsuz nitelikleri de bulunmaktadır. İnsanın olumsuz nitelikleri, kötüye ve kötülüğe meyilli olmasından kaynaklanmaktadır. “Kötü” kavramlar çoğunlukla daha cazip göründüklerinden insanlar yanlış bir algıya kapılabilmektedirler.

İyi, kötü aslında bir arada bulunmaktadır ve birinin varlığı diğerini daha belirgin hâle getirmektedir. Bundan dolayı, iyi nitelikli insanların içinde kötünün barınmayacağı söylenemeyeceği gibi kötü nitelikli insanların da iyi özelliklere sahip olamayacağı düşünülemez.

Atasözleri, birçok konuda olduğu gibi “kötü” ile ilgili kavramlar konusunda da bilgi vermekte, kötüden ve kötülükten uzak durulmasını öğütlemektedir. Aksi takdirde kötülerin muhakkak cezalandırılacağı ifade edilmektedir.

Bu bölümde “kötü” kavramını yansıtan atasözleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Kazak atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları yine parantez içinde belirtilmiştir.

²⁶ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 444.

²⁷ *Age*, s. 336; MetinYurtbaşı, *age*, s. 96.

2.1. Kazak Türkçesi Atasözlerinde *Kötü* Kavramı

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nde "kötü" anlamına gelen *jaman* kelimesinin üç anlamı verilmiştir²⁸: '1. Kötü, fena. 2. Sevimsiz, hoş olmayan. 3. Çok, fazla, aşırı.'

Kazak Türkçesi atasözlerinde *açgözlü*, *aksi*, *arsız*, *bencil*, *cimri*, *dedikoducu*, *geveze*, *kıskanç*, *kibirli*, *tembel*, *yalancı olmak* gibi birçok kötü nitelikten bahsedildiği görülmektedir. Bu nitelikler atasözlerinde kötülenerak bu özelliklere sahip olmaktan uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kazak Türkçesi atasözlerinde "kötü" kavramı, çoğunlukla zıttı olan kavramla bir arada verilmektedir. Örneğin; *cömertlik-cimrilik*, *çalışkanlık-tembellik* aynı atasözünde karşılaştırmalı bir biçimde yer alabilmektedir. Bunun yanı sıra birbirinin zıt ya da eş anlamlısı olmayan; fakat "kötü" nitelik gösteren kavramların bir arada bulunmasına da rastlanmaktadır. (Daraqıñ külkisi qanbas, jalqawdıñ uyqısı qanbas; Qaraw adam küñşil, meker adam miñşil vb.)

Açgözlülük:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *açgözlü* insanların yetinmeyi bilmedikleri söylenmektedir²⁹:

K.59. Arğımaq at jabı bolmaydı, jalı ketip arısa da; nazarı aştıñ közi toymaydı, baq pen qıdır darısa da.

(Asil at kötü olmaz, yeli gidip zayıflasa da; açgözün gözü doymaz, baht ve zenginlik bulsa da.)

K.60. Suq semirmes, urı bayımas.

(Açgözlü semirmez, hırsız zenginleşmez.)

Aksilik:

Aksi olmak Kazak Türkçesi atasözlerinde ele alınan bir diğer kötü niteliktir³⁰:

K.61. Kıysık ağaç, üy bolmas; kınır jigit, bî bolmas.

(Eğri ağaç, ev olmaz; aksi insan, hâkim olmaz.)

K.62. Süzegen sıyrığa quday müyiz bermeydi.

(Aksi sığıra Allah boynuz vermez.)

Arsızlık:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *arsız* insanlardan, sözüne güvenilmeyecek kimseler olarak söz edilmektedir³¹:

K.63. Arsız adam qorqaq keledi, barlawğa da şorqaq keledi.

(Arsız adam korkak olur, gözcülükte de boş olur.)

²⁸ Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan, *age*, s. 158.

²⁹ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *age*, s. 46.

³⁰ *Age*, s. 34.

³¹ *Age*, s. 45.

K.64. Arsızdıñ sözinde turaq joq, közi bar da qulaq joq.
(Arsızın sözünde sadakat yok, gözü var da kulağı yok.)

Bencilik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *bencilik* konusu yer almakta, bencillerin zarara uğradıkları belirtilmektedir³²:

K.65. Aqılsız adam men men keledi, aqıldı adam keñinen keledi.

(Akılsız adam bencil olur, akıllı adam cömert olur.)

K.66. Er elden şığadı, qanpezer hannan şığadı.

(Er halktan çıkar, bencil handan çıkar.)

K.67. Kemter bolsañ joq närse de bar bolar, mem men bolsañ bar närse de joq bolar.

(Sakat olursan olmayan şey de var olur, bencil olursan olan şey de yok olur.)

Cimrilik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *cimri* insanların yerildikleri, alaya alındıkları ifade edilmektedir³³:

K.68. Aqıldınıñ aldı ağıp jatgan дәriya, sarañ adamnıñ aldı quw taqır şöl jazira.

(Akıllının önu akıp duran deryadır, cimri adamın önu tamtakır, çöl sahradır.)

K.69. Berermenge besew köp, alarmanğa altaw az.

(Cömert için beş çoktur, cimri için altı azdır.)

K.70. Bermestiñ ası pıspas, qazanı ottan tüspes.

(Cimrinin aşısı pişmez, kazanı ateşten düşmez.)

K.71. Qaraw adam künşil, meker adam minşil.

(Cimri adam kıskanç, kurnaz adam kabahatçı olur.)

K.72. Qattı adam ırımşıl boladı, qasañ at qırınşıl boladı.

(Cimri adam kuralcı olur, kötü at doğru yürümez.)

K.73. Sarañ bay soyıwğa qozı tappay, jarlınıñ jalğız toqtısın suraydı.

(Cimri zengin kesmeye kuzu bulamayıp fakirin tek toklusunu istemiş.)

K.74. Sarañnan surasañ köñil şarsaydı, ötkendi quwsañ ömiriñ şarsaydı.

(Cimriden istersen gönlün yorulur, geçmiş kovarsan ömrün körlenir.)

³² Age, s. 340.

³³ Age, s.108.

Dedikoduculuk:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *dedikodunun* oldukça zararlı olduğu ifade edilmektedir³⁴:

K.75. Ösek söz ögizdi de öltiredi.

(Dedikodu öküzü de öldürür.)

K.76. Ösekşiniñ jawı qasında, jıllanıñ uwı basında.

(Dedikoducunun düşmanı yanında, yılanın zehri başındadır.)

Gevezelik:

Kazak Türkçesi atasözlerinden *geveze* insanlara tahammül edilemediği anlaşılmaktadır³⁵:

K.77. Aqılı joq adamğa adırayğan köz biter, dawısı joq awızğa sıldırağan söz biter.

(Akılsız insan sadece bakar, geveze insan sadece laf atar.)

K.78. Eki mıljıñ kezdesse ängimesi uzarar, eki tentek kezdesse şekeleri qızarar.

(İki geveze rastlarsa sohbeti bitmez, iki yaramaz rastlarsa kavgası bitmez.)

K.79. Jeñil awızdan jeniltek ayaq ozar.

(Boşboğazdan çok, gezen ayak daha iyidir.)

K.80. Şeşenniñ sözi şeker, mıljıñıñ sözi beker.

(Hatibin sözü şeker, gevezenin sözü boştur.)

K.81.Şeşenniñ sözi maydan qılşıq suwırğanday, topastın sözi tawdan tas domalatqanday.

(Hatibin sözü yağdan kılçık çekilmesi gibidir, boşboğazın sözü dağdan taş yuvarlanması gibidir.)

Kıskançlık:

Kazak Türkçesi atasözlerinde *kıskançların* kötü niteliklere sahip, utanmaz insanlar oldukları ifade edilmektedir³⁶:

K.82. Añdısqan awıl bolmas, eregesken el bolmas.

(Birbirini kıskanan köy olmaz, kavga eden el olmaz.)

K.83. Añdısqan awıl bolmaydı, eseptesken dos bolmaydı.

(Birbirini kıskanan köy olmaz, hesaplaşan dost olmaz.)

K.84. Qızğanşaqtıñ işi tar, bolmas anda uyat ar.

(Kıskancın içi dar, olmaz onda utanma, ar.)

K.85. İşi tar adam künşil keledi, künşil adam minşil keledi.

(Kıskanç adam çekemez, hasetçi adam beğenmez.)

³⁴ Age, s. 131.

³⁵ Age, s. 209, 221.

³⁶ Age, s. 272.

- K.86. İşi tar erkek tabısın jasıradı, işi tar qatın är isin jasıradı.
(Kıskanç erkek kazancını gizler, kıskanç bayan her işini gizler.)
- K.87. Sıyır suwşıl keledi, pasıq adam küñşil keledi.
(İnek suyu sever, fasık adam hasetçi olur.)

Kibirlik:

Kibirli olmak Kazak Türkçesi atasözlerinde kötülenmekte, kibirli olanların er insanlar olmadıkları dile getirilmektedir³⁷:

- K.88. Er elin maqtaydı, jaman özin maqtaydı.
(Er halkımı över, kötü kendini över.)
- K.89. Eski bay ayañşaq, jana bay maqtañşaq.
(Eski zengin cimri, yeni zengin böbürlü olur.)
- K.90. Özin özi maqtağan, ölimmen teñ.
(Kendi kendini öven itibardan düşer.)
- K.91. Özine özi sın aytqan adamdıqtıñ belgisi, özin özi maqtağan nadandıqtıñ belgisi.
(Kendi kendini eleştirmek insanlığın belgesidir, kendi kendini övmek cahilliğin belgesidir.)
- K.92. Zorlılıq batır emes, örkewdelik erlik emes.
(Zorbalık yiğitlik değil, kibirlik erlik değildir.)

Tembellik:

Kazak Türkçesinde yer alan *tembellikle* ilgili atasözlerinin Türkiye Türkçesinde bulunan atasözlerinden daha fazla olduğu söylenebilir. Kazak Türklerinin tembelleri aşağıladığı; hatta onları yarım insan olarak nitendirdiği görülmektedir³⁸:

- K.93. Adamnıñ jamandıǵı nadandıǵı, attıñ jamandıǵı şabandıǵı.
(İnsanın kötülüğü cahilliğindedir, atın kötülüğü tembelliğindedir.)
- K.94. Daraqımnıñ külkisi qanbas, jalqawdıñ uyqısı qanbas.
(Gevezenin gülüşü bitmez, tembelin uykusu bitmez.)
- K.95. Erinşek tükse deyin uyıqtaydı, tükse deyin esineydi.
(Erincek öğleye kadar uyur, öğleye kadar esner.)
- K.96. Erinşekti jumsasañ adam tappas hal aytar.
(Erinceğe iş verirken adam bulunmaz bahane söyler.)
- K.97. İzdegen muratına jeter, jalqawdıñ ömiri bosqa öter.
(Arayan muradına erer, tembelin ömrü boşa geçer.)

³⁷ Age, s. 164.

³⁸ Age, s. 168, 187.

K.98. Jalkaw, jartı kisi.

(Tembel, yarım kişidir.)

K.99. Jaman bolar şeginşek, kedey bolar erinşek.

(Çekingen olursan kötü olursun, tembel olursan fakir olursun.)

K.100. Kedeydi kerenawlıq, baydı er kökirektik öltirer.

(Fakiri tembellik, zengini kibirlilik öldürür.)

K.101. Aytqızğan jamannıñ isi, qamşılağan şabannıñ isi.

(Laf söyletme kötünün işi, kamçılama tembel atın işidir.)

Yalancılık:

Yalancı insanlar, Kazak Türkçesi atasözlerinde can düşmanı olarak görülmektedir³⁹:

K.102. Qara niyetti adam bura söyleydi, aq niyetti adam tuwra söyleydi.

(Kötü niyetli adam eğri söyler, iyi niyetli adam doğru söyler.)

K.103. Jalğan aytuw janiña qas, janiñnan burın arıña qas.

(Yalan söylemek canına düşman, canından önce arına düşmandır.)

K.104. Ötirik aytuw kisilik emes, ol erlerdiñ isi de emes.

(Yalan söylemek insanlık değil, o erkeklerin de işi değildir.)

K.105. Özi ötirikşini nandırırw qıyın, özi şınşıldı tandırırw qıyın.

(Kendisi yalancı olanı inandırmak zor, kendisi dürüst olanı vazgeçirmek zordur.)

Genel anlamda kötülük:

Bunların dışında “kötü insan”dan bahseden Kazak Türkçesi atasözlerinin hayli fazla olduğunu belirtmek gerekir⁴⁰:

K.106. Aqsaq qoy örşil keledi, jaman adam törşil keledi.

(Aksak koyun yamacı sever, kötü adam baş köşeyi sever.)

K.107. Jaman jigite basın araşalaydı, jaqsı jigite dosın araşalaydı.

(Kötü yiğit kendini düşünür, iyi yiğit dostunu düşünür.)

K.108. Jaman jigite biyesin atqa satar, ağasın jatqa balar.

(Kötü yiğit kısırağını ata satar, ağabeyini başkasına satar.)

K.109. Jaman jigite erinşek, şaban jılqı şeginşek.

(Kötü yiğit erincek, yavaş at çekingen.)

K.110. Jaman köldiñ suwı aşşı, jaman adamnıñ tili aşşı.

³⁹ Age, s. 379.

⁴⁰ Age, s. 293.

(Kötü gölün suyu, kötü adamın dili acıdır.)

Kazak Türkçesi atasözlerinde *menfaatçi*, *beceriksiz*, *vefasız*, *saygısız*, *geveze*, *kıskanç*, *merhametsiz* gibi olumsuz sıfatların “kötü” kavramıyla da karşılanabildiği tespit edilmiştir⁴¹:

K.111. Jaman adam, kulkınnıñ kara kabı; jaksı adam, adaldıktıñ altın tağı.

(Kötü insan, menfaatinin kara çuvalıdır; iyi insan, iyi niyetin altın tahtıdır.)

(kötü = menfaatçi)

K.112. Jaman adam, oñay isti keş kılar.

(Kötü insan, kolay işi bile geç yapar.)

(kötü = beceriksiz)

K.113. Jaman adam özi bola almaydı, bolğandı köre almaydı.

(Kötü adam kendisi yapamaz, yapanları da çekemez.)

(kötü = beceriksiz)

K.114. Jaman adam tuwısın jatga satadı, kedey bolatın jigit biyesin atqa satadı.

(Kötü adam akrabasını yabancıya satar, fakir olacak yiğit kısırağını ata satar.)

(kötü = vefasız)

K.115. Jaman aytsa bilmes; aşsa da körmes.

(Kötü insan, laf söylendiğinde anlamaz; açıklama yapılsa da farkına varmaz.)

(kötü = anlayışı kıt)

K.116. Jaman jakının sıylamas.

(Kötü insan, yakınlarına bile saygı göstermez.)

(kötü = saygısız)

K.117. Jaman sıyır soqpaqşıl, jaman kisi taqpaqşıl.

(Kötü inek tepici, kötü insan geveze olur.)

(kötü = geveze)

K.118. Jaman sopı täwbaşıl, jaman adam tabaşıl.

(Kötü sofı tövbeci, kötü adam hasetçidir.)

(kötü = kıskanç)

K.119. Jasıq pışaq ötpedy jansa da, jaman obal demeydi tanısa da.

(Körbıçağı bilesen de kesmez, kötü adam tanısa da acımaz.)

(kötü = merhametsiz)

K.120. Sıyır sıypağandı jaman sıylağandı bilmeydi.

(İnek sevgi, kötü insan saygı bilmez.)

⁴¹ Age, s. 287-289.

(kötü = saygısız)

Konuyla ilgili atasözlerinin geneline bakıldığında Kazak Türkçesi atasözlerinde “kötü” kavramlara yönelenlerin düzeleceğine dair bir inanç olmadığı dikkat çekmektedir. Bu görüşü aşağıda verilen atasözü de desteklemektedir⁴²:

K.121. Zaman tüzeler, jaman tüzelmes.

(Çağ düzelir, kötü düzelmez.)

2.2. Türkiye Türkçesi Atasözlerinde *Kötü* Kavramı

Türkçe Sözlük'te, “kötü” kelimesinin konumuzla ilgili olarak üç anlamı verilmiştir⁴³: ‘1. İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, fena, iyi karşıtı. 2. Zararlı, tehlikeli. 3. Kişi veya toplum üzerinde olumsuz etkileri olan.’

Türkiye Türkçesinde “kötü” kavramını yansıtan atasözlerinin *acelecilik*, *açgözlülük*, *bencillik*, *cimrilik*, *kıskançlık*, *kibirlilik*, *nankörlük*, *öfkellik*, *tembellik*, *yalancılık* ile ilgili olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi atasözlerinde de bu niteliklere sahip olmamak gerektiği vurgulanmaktadır. Bundan dolayı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi atasözleri benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi atasözlerinde “kötü” kavramını içeren atasözlerinde karşılaştırmaya yer verilmemiştir. Bu yönden Kazak Türkçesi atasözlerinden daha farklı olduğu söylenebilir.

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi atasözlerinin “kötü” kavramını ele alışlarında bakış açısı farklılığı da vardır. Kazak Türkçesi atasözlerinde “kötü” nitelikli insanların iyi huylarının olabileceği göz ardı edilir. Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde böyle bir tekdüzelik yoktur.

Türkiye Türkçesi atasözlerinde bazı olumsuz sıfatların yerine “kötü” kavramının kullanıldığına rastlanmamıştır.

Acelecilik:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde *aceleci* olmanın hiçbir zaman fayda vermeyeceğinden bahsedilmektedir⁴⁴:

T.67. Acele bir ağaçtır, meyvesi pişmanlıktır.

T.68. Acele etme, dilini ısırırsın.

T.69. Acele giden ecele gider.

T.70. Acele ile menzil alınmaz.

T.71. Acele işe şeytan karışır.

T.72. Acele yürüyen yolda kalır.

T.73. Tezlik işi bozar.

⁴² Age, s. 408.

⁴³ Türkçe Sözlük, s. 1507.

⁴⁴ Metin Yurtbaşı, age, s. 5.

T.74. Yel gibi gelen sel gibi gider.

Açgözlülük:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde Kazak Türkçesi atasözlerinde olduğu gibi *açgözlü* olmanın zararı anlatılarak yetinmeyi bilmenin önemi vurgulanmaktadır⁴⁵:

T.75. “Altın!” diyen altında kalır.

T.76. Az tamah, çok ziyan getirir.

T.77. Çoğu zarar, azı karar.

T.78. Çok isteyen belasını ister.

T.79. Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.

T.80. Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.

T.81. Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz.

T.82. Tamahkârın başından bela eksik olmaz.

Bencilik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde kötü bir kavram olarak karşımıza çıkan *bencilik* konusu Türkiye Türkçesi atasözlerinde de yer almaktadır. Türkiye Türkçesi atasözlerinde kişilerin önce kendilerini düşündükleri, başkalarına ve onların dertlerine karşı umursamaz bir tavır takındıkları belirtilmektedir⁴⁶:

T.83. Ayı sıkıya düşünce yavrusunu ayağı altına almış.

T.84. Ben ölürsem yâre ne, yâr ölürse çare ne?

T.85. Beni sokmayan yılan bin yaşasın.

T.86. Benlik şeytana yakışır.

T.87. Evvel can, sonra canan.

T.88. İşi düşünce arar beni, aşı pişirince kovar beni.

T.89. Komşu komşunun kaybını türkü çağırarak arar.

T.90. Mahallede bir ölü ölür, herkes kendi ölüsüne ağlar.

T.91. Nalınacı keseri gibi “Hep bana, hep bana!” değil, “Bir sana, bir bana!”

Cimrilik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde alaya alınıp yerilen *cimri* insanların cennette bile rahat bulamayacakları Türkiye Türkçesi atasözlerinde ifade edilmektedir⁴⁷:

T.92. Mal yemez malını şeytanlar yer.

⁴⁵ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 239; Özkul Çobanoğlu, *age*, s. 189-190.

⁴⁶ Metin Yurtbaşı, *age*, s. 34; Özkul Çobanoğlu, *age*, s. 386.

⁴⁷ Metin Yurtbaşı, *age*, s. 41.

T.93. Nekesin dostu olmaz.

T.94. Pinti cennete girmez, girse de rahat bulmaz.

Kıskançlık:

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi atasözlerinde *kıskançlık* kötü bir kavram olarak nitelendirilmekte; hatta kıskançların cennete bile zorluk çekeceği iddia edilmektedir⁴⁸:

T.95. Bahil, cennete girmez; girerse de rahmet bulmaz.

T.96. Haset eden mahrum kalır.

T.97. Haset asla rahat etmez.

T.98. Kedi uzanamadığı ciğere “mundar” der.

Kibirlik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi atasözlerinde de “kötü” kavramlardan olan *kibirlik* konusu ele alınmaktadır; fakat bu kavramın Türkiye Türkçesi atasözlerinde şeytana ve hayvanlara özgü kötü bir nitelik olarak karşımıza çıkmasından dolayı Kazak Türkçesi atasözlerine nazaran çok daha kaba anlamlar içerdiği söylenebilir⁴⁹:

T.99. Allah mağruru sevmez.

T.100. Gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz.

T.101. Kendi kendini öven itibardan düşer.

T.102. Kendini beğenen şeytan.

T.103. Kibirli köpek, tüyünü geç atar.

T.104. Kibrin hasmı Allah'tır.

T.105. Mağrur olma, dünya misafir evidir.

T.106. Övünge adam en sonunda önüne bakar.

T.107. Övünme kötülüktür.

T.108. Övünme ördek gibi, kırılırsın bardak gibi.

T.109. Yüksekten uçan, alçağa düşer.

T.110. Zenginliğinle övünme bir kıvılcım yeter, güzelliğinle övünme bir sivilce yeter.

Nankörlük:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde yardım edilen kişilerin bunu görmezden gelip *nankörlük* ettiklerine değinilmektedir⁵⁰:

⁴⁸ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 176; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 45.

⁴⁹ İskender Pala, *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 286; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 78.

⁵⁰ Metin Yurtbaşı, *age*, s. 117.

- T.111. Besle kargayı, oysun gözünü.
 T.112. Besledik, büyüttük danayı, tanımaz oldu anayı.
 T.113. Dilenciye bir hıyar vermişler, eğri diye beğenmemiş.
 T.114. Yemi burada yer, yumurtayı başka yerde yumurtlar.

Öfke:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde *öfkeli* olmanın kişinin kendisine zarar vereceğinden de bahsedilmektedir⁵¹:

- T.115. Gazap her fenalığın başıdır.
 T.116. Keskin sirke küpüne zarar.
 T.117. Öfkede akıl olmaz.
 T.118. Öfkeyle kalkan, zararlar oturur.
 T.119. Yangına körükle gidilmez.

Tembellik:

Kazak Türkçesi atasözlerinde yarım insan olarak nitelendirilen *tembel* insanlar, Türkiye Türkçesi atasözlerinde ayıplanmakta ve tembellerin zarara uğrayacakları vurgulanmaktadır⁵²:

- T.120. Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar.
 T.121. Ağustosta yatani, zemheride bügelek tutar.
 T.122. Allah boş duranı sevmez.
 T.123. Boş duranın ayağına şeytan takılır.
 T.124. Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.
 T.125. Yazın yatan kışın ısınmaz.

Yalancılık:

Kazak Türkçesi atasözlerinde can düşmanı olarak görülen *yalancı* insanların Türkiye Türkçesi atasözlerinde yerildiği görülmektedir⁵³:

- T.126. Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.
 T.127. Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.
 T.128. Ramazanda yalan söyleyenin, bayramda yüzü kara olur.
 T.129. Yalan ile iman bir yerde durmaz.
 T.130. Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.

⁵¹ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 358; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 125.

⁵² Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 280; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 151.

⁵³ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 465; Metin Yurtbaşı, *age*, s. 14.

T.131. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

Zulüm:

Türkiye Türkçesi atasözlerinde zulmetmemenin gerekliliği üzerinde durularak zulmedenlerin sonunda kötü karşılık bulacakları söylenmektedir⁵⁴:

T.132. Ah alan onmaz.

T.133. Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.

T.134. “Harmanı yakarım.” diyen orağa yetişmemiş.

T.135. Mazlumun ahı yerde kalmaz.

T.136. Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.

“Kötü” kavramlara değindikten sonra Türkiye Türkçesi atasözlerinde kötülerden uzak durulması gerektiğinin belirtildiğini ifade etmek gerekir⁵⁵:

T.137. Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.

T.138. İtle çuvala girilmez.

T.139. İtle dalaşmaktan, çalıyı dolaşmak yeğdir.

Türkiye Türkçesi atasözlerinde kötülük yapanların elbet kötülük bulacağı, bunun için kötülerden olduğu kadar kötülükten de uzak durulması gerektiği dile getirilmektedir⁵⁶:

T.140. Ağlatan gülmez.

T.141. Başkasına fenalık eden, kendine etmiş olur.

T.142. Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

T.143. El için kuyu kazan, evvela kendi düşer.

T.144. Etme bulursun, inleme ölürsün.

T.145. İyiye yanaş, yamandan uzaklaş.

T.146. Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

T.147. Kötülük eken nedamet biçer.

⁵⁴ Metin Yurtbaşı, *age*, s. 176.

⁵⁵ Ömer Asım Aksoy, *age*, s. 334.

⁵⁶ *Age*, s. 353.

SONUÇ

Atasözleri, toplumun psikolojisini ve karakterini çözümlemede büyük rol oynar. Kültürleri daha iyi tanımak ve somut sonuçlara ulaşmak için diller arasında atasözleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalar yapılmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar anlambilimsel düzeye dayanmaktadır.

Makalede Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerindeki “iyi”, “kötü” kavramları karşılaştırmalı biçimde incelendiğinde çoğunlukla aynı konuların üzerinde durulmuş olduğu; iyi kavramların *az konuşup çok dinlemek, alçakgönüllü, cömert, çalışkan, doğru, dürüst, kanaatkâr, kinden uzak, mütevazı, namuslu, sabırlı, temizkalpli ve yardımsever olmak*; kötü kavramların ise *aceleci, açgözlü, aksî, arsız, bencil, cimri, dedikoducu, geveze, kıskanç, kibirli, nankör, öfkeli, tembel ve yalancı olmak* konularında yoğunlaştığı görülmektedir.

“İyi” ya da “kötü” kavramları barındırmaları açısından insana bakışta farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan Kazak Türkçesi atasözlerindeki düşünce tarzı, Türkiye Türkçesi atasözlerindeki daha katı bir özellik göstermektedir. Ele alınan Kazak Türkçesi atasözlerinden, Kazakların iyi insanların kötü niteliklere; kötü insanların da iyi niteliklere sahip olabileceği gerçeğini dikkate almadığı anlaşılmaktadır. (K.121.) Bu duruma Türkiye Türkçesi atasözlerinde rastlanmamıştır. Dolayısıyla Kazaklar ve Türkler, iyi-kötü karşıtlığının bir arada bulunabileceği konusunda zıt görüştedirler.

Kazak Türkçesi atasözlerinden hareketle “iyi” ve “kötü” kavramların bazen içerdikleri niteliklerin sadece birini karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir; bu açıdan bakıldığında “iyi” ve “kötü”nün basite indirgenmiş olduğu söylenebilir. (K.52.-K.58; K.111.-K.120.) Oysa Türkiye Türkçesi atasözlerinde olumlu ya da olumsuz nitelikler yerine “iyi” ya da “kötü” kavramlarının kullanıldığına rastlanmamıştır.

Bu farklılıklara rağmen her iki kardeş halkın atasözünde de “iyi” kavramlara yönelenlerin yüceltildiği (K.8.-K.20; T.1.,T.2., T.23.); “kötü” kavramlara yönelenlerin ise aşağılandığı görülmektedir. (K.84., K.90.-K.92., K.98., K.104.; T.101., T.102.) İnsanlara iyiyi seçmesi, kötüden uzak durması tavsiye edilmekte ve muhakkak iyilerin mükâfatlandırılarak iyiliklerinin karşılığını alacakları (T.62.-T.66.); kötülerin ise cezalandırılarak ettiklerini bulacakları söylenmektedir. (T.140.-T.147.)

KAYNAKÇA

AKSOY Ömer, **Atasözleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

ALKAYA Ercan, “Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 2, Elazığ 2001, s. 55-76.

ÇOBANOĞLU Özkul, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

GÜNGÖR Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

GÜRSU Uğur, **Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

İSMAİL Zeyneş ve GÜMÜŞ Muhittin, **Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri**, Engin Yayınları, Ankara 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KOÇ Kenan, BAYNİYAZOV Ayabek ve BAŞKAPAN Vehbi, **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

PALA İskender, **Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri**, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

YURTBAŞI Metin, **Sınıflandırılmış Türk Atasözleri**, Arion Yayınları, İstanbul 2003.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

